

observă și JK în capitolul Tratarea materialului (p. 27). Autorul remarcă sporirea numărului depozitelor în perioadele Bronz D și Hallstatt A1, ceea ce observase deja M. Rusu pentru Transilvania¹⁰ În consecință, specific Bazinului Carpatic îi este nu numai spectrul de forme din depozitele din zona transcarpatică, ci și ritmul și intensitatea obiceiului depunerii. Tipurile estice, din zona stepelor, sunt rare. În ciuda criticii care privește, mai ales, evaluarea materialului și lipsurile generale ale seriei PBF, lucrarea este o completare binevenită și utilă în cercetarea bronzurilor din Bazinul Carpatic și oglindește perspectiva materialistă și istoricistă din estul

Europei Centrale, chiar dacă am aștepta ca acest stadiu să fi fost depășit. În special prin noua documentare a multor descoperiri ea oferă un obiect de lucru cercetătorilor interesați de epoca bronzului în Europa Centrală. Un aspect pozitiv este dat de faptul că autorul a prelucrat și literatura recentă și s-a străduit să discute problematica componentei rituale în practica depunerii precum și semnificația poziției topografice a descoperirilor, lucrarea depășind finalmente stadiul din momentul predării manuscrisului.

Nikolaus Boroffka, GFZ, Potsdam

LIGIA RUSCU, *Corpus inscriptionum Graecarum Dacicarum*, Hungarian Polis Studies (HPS) 10, Debrecen, 2003, 128 p. + XXVIII Abb.

La un an distanță de publicarea primei cărți (L. Ruscu, *Relațiile externe ale orașelor grecești de pe litoralul românesc al Mării Negre*, Cluj-Napoca, 2002), L. Ruscu revine cu un corpus al inscripțiilor grecești din provinciile dacice. Acesta este parte a unui proiect de publicare a inscripțiilor grecești din provinciile latinofone, din cadrul programului Hungarian Polis Studies, coordonat de profesorul G. Németh de la Debrecen. Până acum au apărut încă două lucrări de acest tip: P. Kovács, *Corpus inscriptionum Graecarum Pannonicarum*, HPS 3, Debrecen, 2001 și I. Canós i Villena, *L'epigrafiya grega a Catalunya*, HPS 9, Debrecen, 2002.

Lucrarea de față are următoarea structură: A few words on the Greek inscriptions of Dacia (G. Németh), p. 7; Vorwort, p. 9-10; Katalog, p. 13-83; Kommentar, p. 87-110; Namenverzeichnis, p. 111-122; Abkürzungen und Literatur, p. 123-128.

În catalog apar 152 de documente epigrafice grecești, bilingve și chiar o inscripție latină scrisă cu caractere grecești (p. 9). Dintre care: 41 pe piatră (24 altare, 1 sarcofag, 5 plăci votive, 7 reliefuri, 2 stele, 1 statueta, 1 mozaic) și 111 din categoria *instrumentum* (2 bronz, 3 aur, 22 vase ceramice, 32 amfore, 2 sticlă, 2 plumb, 31 gemme, 1 camee, 2 ceară, 13 țigle).

¹⁰ M. Rusu, *Dacia N.S.* 7, 1963, p. 177-210.

Aproximativ aceeași structură se observă și în Pannonia, unde din 186 de documente doar 37 sunt pe piatră, iar în Catalunya din 313, doar 38 sunt pe piatră și 245 pe ceramică.

Dintre aceste documente, 79 provin din orașe romane (22 Apulum, 2 Dierna, 6 Drobeta, 3 Porolissum, 3 Potaissa, 27 Romula, 15 Ulpia Traiana Sarmizegetusa, 1 Tibiscum), 26 din lagărele militare sau din zonele adiacente de locuire civilă (4 Apulum, 4 Potaissa, 1 Acidava, 2 Arutela, 1 Buciumi, 1 Buridava, 1 Copăceni, 2 Drobeta, 2 Ilișua, 1 Jidova, 1 Micia, 1 Moldova Nouă, 1 Porolissum, 1 Răcari, 2 Râșnov, 1 Slăveni), 15 de așezări cu un alt statut decât cel citadin (1 Aiton, 8 Alburnus Maior, 1 Călanu Mic, 1 Corabia, 1 Gornea, 2 Orlea, 1 Pojejena, 10 Sucidava) și 22 cu loc de descoperire necunoscut (p. 89).

Marea majoritate a acestor piese, în principal inscripțiile pe piatră, fuseseră adunate, fie de I. I. Russu (Studii și comunicări Muzeul Brukenthal Sibiu 12, 1965, p. 47-82), fie în diversele fascicule din IDR, dar faptul că ele sunt adunate acum într-un corpus separat nu poate decât să ne bucure și să permită anumite observații, mai de detaliu, asupra acestei părți a epigrafiei privind provincia Dacia.

O concentrare a acestor inscripții se observă de-a lungul drumurilor ce legau Dunărea de granița septentrională a Daciei și de-a lungul

Dunării, în zona învecinată cu provinciile moesice. În afara acestor două zone, o concentrare apare la Alburnus Maior, din păcate insuficient discutată de autoare, având legătură, nu atât cu exploatarea minieră, cât mai degrabă cu prezența unor comercianți veniți din zona estică a Imperiului (p. 90 și documentele 3-10, dintre care nr. 3-8 sunt dedicații către divinități microasiatice).

O discuție separată se poate face asupra documentului nr. 24. Este vorba de un altar fragmentar descoperit în apropiere de Alba Iulia, pe care autoarea îl întregeste sub următoarea formă: Κλ(α) (διος) / Λόνγο(ς) / [...]. Într-un articol publicat recent, Ioan Piso (ActaMN 39-40/I, 2002-2003 (2004), p. 213-215, nr. 14) observând prezența unor litere vizibile deasupra rupturii altarului propune următoarea lectură: Κλ[...]/ Λόνγο- /ς Ἰασ?ια- / [vovD]. Mai departe autorul menționat consideră că în primul rând al inscripției ar trebui să căutăm numele unei

divinități, eventual microasiatice (se face referire la existența unui râu *Cludrus* = Κλύδρος în Frigia), plecând de la premisa că ne aflăm în fața unui monument cu caracter votiv ridicat de unul din membrii acestei comunități. Observațiile lui Ioan Piso au toate șansele să fie corecte și în consecință lectura inscripției publicate de L. Ruscu ar trebui rectificată în consecință.

Dorim să atragem atenția că ar fi fost nevoie de o hartă specială cu indicarea locurilor de proveniență a inscripțiilor, pe harta generală nefiind incluse anumite puncte, spre exemplu Alburnus Maior.

Încheiem această scurtă prezentare cu observația făcută de I. I. Russu, preluată de autoare, conform căreia inscripțiile grecești constituie mai puțin de 2% din totalul inscripțiilor provenite de pe teritoriul provinciilor dacice.

Florian Matei-Popescu

MARCUS REUTER, MARKUS SCHOLZ, *Geritzt und entziffert. Schriftzeugnisse der römischen Informationsgesellschaft*, Schriften des Limesmuseums Aalen, Nr. 57, Esslingen am Neckar 2004, ISBN 3-8062-1924-9, 108 pag.

Acest volum se dorește o celebrare a 40 de ani de activitate a muzeului *limes*-ului din Aalen și substituie totodată catalogul unei expoziții itinerante care în acest an, după Aalen, va merge la Brügg (Elveția) și la München. În cadrul seriei de publicații ale muzeului din Aalen au apărut până acum 57 de volume abordând subiecte din tematica armatei romane și a *limes*-ului, organizării provinciilor romane, precum și teme care prezintă anumite categorii de izvoare folosite la investigarea subiectelor amintite (de exemplu inscripții, monede etc.). Volumul pe care doresc să îl semnalez în aceste rânduri se ocupă de așa-numita epigrafie minoră (p. 6), prezentând această categorie de texte folosind nu numai exemple deja cunoscute, ci și introducând în circuitul științific material inedit sau puțin cunoscut.

Structura lucrării se constituie din: cuvânt înainte (p. 5-6) redactat de M. Kemkes; 14 capitole (p. 7-94); bibliografie sumară ordonată pe capitole (p. 95-98); lista instituțiilor din colecțiile cărora provin exponatele (p. 100); lista-catalog a exponatelor care include și sursa fotografiilor

utilizate (p. 100-106). Fiecare capitol beneficiază de o pagină de titlu concepută în gen caricatural de B. Pfeifroth.

Cele 14 capitole prezintă pe scurt: începuturile scrisului la nord de Alpi (p. 7-9), ustensilele folosite de romani pentru scris (p. 10-15), diferitele tipuri de scriere folosite (p. 16-20), posibilele falsuri și contextul apariției lor (p. 21-24), armata romană și rolul jucat de soldați în răspândirea scrisului în provinciile romane (p. 25-29), identificarea prin inscripționare a obiectelor din uzul personal al unui soldat sau al unei unități (p. 30-36), onomastica la romani, în armată și în provincii (p. 37-44), administrația provincială și justiția (p. 45-52), comerțul (p. 53-60), școala (p. 61-63), religia și dialogul cu divinitățile (p. 64-75), relațiile interumane (p. 76-81), dieta (p. 82-90), sfârșitul culturii scrierii antice (p. 91-93).

Ideea acestui proiect aparține lui M. Reuter și M. Scholz, care sunt și autorii celei mai mari părți a textelor. Alături de ei, pe parcursul capitolelor, referitor fie la piese nou descoperite, fie la noi lecturi sau studii speciale asupra unor